

hozzá, a betegség cinkosságával. Elmondja, hogy a zsidóüldözések idején K. I. – aki nem volt zsidó, de elhurcolták egy zsidó barátját, s ez teljesen felborította lelki egyensúlyát – felakasztotta magát. K. sokat levelezett Szomor Dezsővel, s különösen szerette ez írónak »Selyemzsinór« című elbeszélését. »Mikor megtaláltuk« – mondja [Ertsey], és idegbajoson vigyorog – »az erkélyen függött, selyemzsinóron... Így gyilkolnak az írók, egy szóval, egy ötlettel.» (In: Márai Sándor: A TELJES NAPLÓ, 1947. Sajtó alá rendezte Mészáros Tibor. Helikon, 2007. Idézi: Bíró-Balogh Tamás: MÁRAI SÁNDOR SZEGEDI „BARÁTJA”. Tiszatáj, 2008. 2. sz. 107–109.)

„pörök vannak folyamatban”: Kilényi Irma megmaradt és részben visszaszerzett hagyatéka 1962-ben került a szegedi Somogyi Károly Könyvtárba, a nevével jelzett különgyűjteménybe.

Zoltán Gábor

VÉRESMAJOR

Egy készülő regényből

– Vannak rossz álmaid?

Alányomtól kérdezem. Tízéves. Rosszálom-űzőt készített. Kéttenyérnyi karika, belefűzve színes szalagok. Indián eszköz.

- Mióta megcsináltam, nincsenek.
- Emlékszel rájuk?
- Egyre. A többi zagyvaság.

Nem akarja elmondani azt az egyet. Az ikertestvére, a fiú, hallja, amit beszélünk, és beleszól:

– Amikor koncentrációs táborba vitték.

– Miatta! – csattan fel a lányom. – A játszótéren voltunk, és odajött valaki, és kérdezte, hogy miért ilyen göndör a hajad, zsidó vagy? És akkor ez azt mondta, hogy az.

A lányom haja nem göndör. Egyenesebb nem is lehetne. Vékony szálú és szőke.

Ki mondta neki, hogy a zsidók között sok a göndör hajú? Nem én. Arról se tőlem értesült, hogy a koncentrációs táborba hurcoltakhoz neki valami köze lehet. Születésük előtt megbeszéltük az anyjkkal, hogy arról nem fogunk beszélni nekik. Én akartam így. Háromévesek voltak, amikor elváltunk, és az anyjuk azelőtt is, azután is sok mindent máshogy csinált, mint amiben a születésük előtt megállapodtunk. Igaz, én sem úgy viselkedtem, ahogy ő elképzelte. Amikor felemlíttem neki a megállapodásainkat, azt felelte, az még egy másik helyzet volt, akkor ő feltétlenül gyerekeket akart tőlem, ezért akármit kötöttem ki, mindenbe belement, viszont miután meglettek, az a természetes, ha úgy intézi a dolgukat, ahogyan ő érzi, hogy intéznie kell.

Ó az anya.

Ebben az esetben arról döntött, hogy beszél a zsidó ősről. Még ha nem is az ő ősei. Mikor mondta először? Kicsik voltak, mondjuk négy-öt évesek. Nem voltam jelen, nem hallottam, milyen szavakat használt, de azt, hogy *elégették*, biztosan mondta:

– A nagymamátat elégették.

A fiamtól hallottam viszont a szót, tőle tudtam meg, hogy megtudták.

– Azért elégették el, mert zsidó volt. Igaz, hogy...?

Most mégis a lányom álmodja, hogy elviszik őt. Ami nem jelenti azt, hogy a fiam régebben nem álmodott ilyesmit, vagy hogy később nem fog.

Ha létezne rá mód, hogy egy információt kitöröljenek, kitöröltettem volna az agyukból. És akkor a lányom nem álmodná, hogy göndör a haja, és hogy koncentrációs táborba viszik.

Én nem álmodok ilyeneket. Vannak rossz álmaim, de koncentrációs táborba egyik álmomban sem vittek még. Valószínűleg azért, mert én később lettem beavatva.

Engem is az anyám avatott be. Aki szintén nem volt zsidó. Írhattam volna, hogy az ő ereiben sem folyt zsidó vér, ha hinnék benne, hogy létezik zsidó vér.

Abban ellenben kénytelen vagyok hinni, mert hitelesnek tűnik az erről szóló beszámoló, hogy összefüggés mutatható ki a vércsoportok és a származás között. A zsidó származásúak között magasabb a B csoportúak aránya. Én is abba tartozom. Anyám nem abba tartozott. Ha megint mód lesz rá, hogy elkülönítsék a zsidókat a nem zsidóktól, a vércsoport-meghatározás egzakt módszerét is be lehet majd vetni a többi teszttel együtt. A nemkívánatos egyedek kiszűrése érdekében.

Anyám sokszor adott vért, és én is, éveken át rendszeresen adtam. Zsidók nagyobb valószínűséggel kaptak a véremből, mint nem zsidók.

Az anyám avatott be, a gyerekeimet az anyjuk avatta be. Nem zsidó nők, akik megtették azt, amit az apák tudatosan vagy öntudatlanul elmulasztottak: továbbadták a zsidóságot. Fölvették, valami játékban egy kendőt, figyelték, a szélben hogy lobog, aztán leoldották magukról, és rákötötték valaki másra.

Kötötték volna inkább egy fa ágára.

Sokára és lassan tudtam meg, mi történt a Városmajorban 1944–45 telén. Az iskolában, ahol a tudást az állami csatorna belém folyatta, nem beszéltek róla. Pedig voltak tanárain, akiket szerettem, tiszteltem, és akikre most sem emlékszem másként, mint jó pedagógusként. De felidézhető akár csak egyetlen eset, amikor az általános tananyag leadásán túlmenően beszéltek volna az itt végbement dolgokról? Hát nem. Kettlen szükségét érezték, hogy megcsinálják ezt '56-tal kapcsolatban. Okosan, megfontoltan, már-már ízlésesen tettek tanúságot a forradalom ellen, személyes, apró emlékeiket idézve fel. '56 októbere a második kerületben; '56 októbere a tizenegyedik kerületben. Ezzel bizonyítva, hogy lehetséges volt a tankönyvi anyagon túl megmutatni valamit a múltból – igaz, az ő kiállításuk problémamentesen illeszkedett a fővonalba, a Szovjetunió és a szocializmus, a proletár internacionalizmus ünneplésébe, vagyis beleállítás volt inkább, mint kiállítás.

1966-ban kezdtem a Városmajor utcai iskolába járni. 21 évvel 1945 után.

A Felszabadulást megünnepeltették minden évben, nyolcszor, amíg általános iskolás voltam, de hogy mi történt a Felszabadulást megelőző hónapokban azokon az utcákon, amelyeken mindennap jártunk, az nem volt benne a könyvekben, és a tanárok nem beszéltek róla. Mondjuk, ha valamelyikük 40 éves volt '66-ban, akkor 1945-öt 19 évesen élhette meg, csak hogy egy lehetséges és nagyon valószínű átlagot vegyünk. Vagyis éltek, láttak és hallottak, gondolkodtak akkor. Ha nem akartak, akkor is gyűjtöttek emlékeket, és ha nem akarták, akkor is kellett, hogy maradjanak emlékeik. De semelyik, soha, egy szóval sem említette például, hogy a Maros utcai szakorvosi rendelőintézet a háború előtt kórház volt, és embereket öltek meg benne. A ház homlokzatára nem került emléktábla. Emléktábla a Városmajor utca 42. falán volt, mert ott alapították meg a Kommunisták Magyarországi Pártját. Évfordulókon koszorúkkal ékesítették fel.

Ez az emléktábla azóta eltűnt. A rendszerváltás után többször meggyalázták, aztán leszerelték a ház faláról. Vele szemben volt a Városmajor utcai nyilasház, azon a telken, ahol most autók parkolnak. Ha még ott lenne a KMP-re emlékeztető tábla, és lenne emléktáblája vagy emlékoszlopa a Városmajor utcai nyilasháznak, tanulságos lehetne az út két oldalán az egymással szembeforduló két emlékjel.

A Maros utca 40.-ben nőttek fel. Mikor tudtam meg, mi történt a 16-os számot viselő épületben? Tízévesen nem tudtam. Húszévesen sem tudtam. Harmincévesen, 1990-ben, talán már tudtam.

A Maros utcai kórházat 1931-ben alapították. Nevezték a Budai Izraelita Szentegylet Gyógyintézetének, és úgy is, hogy Budai Chevra Kadisa Kórház. Bel-, sebészeti és nőgyógyászati osztálya volt. Évente körülbelül ezer beteget ápoltak falai között.

Egy épület, amely előtt megszámlálhatatlanul sokszor mentem el több mint ötven év alatt. Nem látszik zsidónak, és nem látszik kórháznak. Szándékosan tervezték így? Csöppet sem komoly, szigorú építmény, inkább derűs, barátságos. Kicsit kirí a sorból, a házsorból azzal, hogy aszimmetrikus a homlokzata: ha szemben állunk vele, jobboldalt beugrót láthatunk, egy kis udvart, ott a bejárat. Kovácsoltvas kapu után pár lépésnyi átmenet, intimitás az utca és a kórház között.

Az épületen belül felszereltek egy márványtáblát. Nehéz megérteni, hogy ha egyszer az utcán sétálókat meg akarták óvni az itt megesett szörnyűség ismeretétől, az épületben járó betegeket miért teszik ki az ártalomnak? Akik nőgyógyászhoz vagy pszichiáterhez jönnek, azok olvashatják, hogy mit műveltek a falak között a nyilasok? Nekik nem árt? Vagy úgymint mindegy?

A felirat szerint 1945. január 12-én történt. Tizenkettedike péntekre esett abban az évben. Akkor, több mint másfél hónappal az ostromgyűrű bezárulása után, talán nem volt már jelentősége, hogy hétköznap van-e éppen vagy hétvége. Legtöbbször már nem juthattak el a munkahelyükre, leálltak a gyárak, a hivatalok, az iskolák. A vendéglősök már nem dolgoztak, a pékek még – ha megvolt a műhelyük – dolgoztak. A magyar embernek fontos a kenyér, beálltak a sorba akkor is, ha esett a hó, és hullottak a bombák. A katonák dolgoztak. A rendőrök dolgoztak. Az orvosok dolgoztak. Minden beszámoló kiemeli, hogy a Maros utcai kórház ápolóit és orvosait a betegekkel együtt megölték a nyilasok. Ugyan miért ne ölték volna meg őket? Az orvos zsidó ártalmasabb a közönséges zsidónál, mert a beteg zsidót gyógyítva meghosszabbítja annak élettartamát. A terhes zsidónak segít világra hozni ivadékát, és ezzel gyarapítja a fajt. A fasiszták rengeteg zsidó származású orvost dolgoztattak munkaszolgálatosként vagy hurcoltak el és ölték meg koncentrációs táborban. Egy cikkben elém kerül a kórház egyik főorvosának neve: Róth Marcell. Volt neve. Volt szakterülete: sebész. A feleségét szintén meggyilkolták. Két fiuk túlélte az ostromot, a közelben, a rózsadombi Bogár utcában, a Sztihlo Gábor evangélikus lelkész által működtetett egyik menhelyen vészték át az utolsó heteket. Egyszer, amikor meglátogatták a fiúkat, a lelkész felajánlotta Róth Marcellnek és feleségének, hogy maradjanak a menhelyen, de ők visszatértek a betegekhez.

Róth Marcell erdélyi volt. 1942-ben költözött Budapestre.

Budapestnek az a része egy kis Erdély: Királyhágó utca, Nagyenyed utca. Maros utca, Szamos utca, Temes utca: erdélyi folyók csörgedeznek a völgyben, de még a Csaba utca is a hun-székely királyfit idézi fel. Az itt dolgozó kortárs építészek hol nemzetközi modern stílusban dolgoztak, hol erdélyies szecesszióban. Száz-százötven lépésnyire a Maros utcai kórháztól áll az Árkay-féle kistemplom. Meghitt, barátságos, menedéket

ígérő. Távolabb a Györgyi Dénes és Kós Károly által tervezett iskola és óvoda. Ahová nyolc éven át jártam.

Otthon, a lakásunk polcain erdélyi szerzők könyvei. Persze sok más mellett és között. Székely népballadák a fametszetekkel, Nyírő halinában. Régről, még a háború előtről. Anyám fiatal lányként olvasta. És lelkesedett érte. Olvastam én is, egészen fiatalon, és szerettem. Később kerültek melléjük a Wass Albertek, papírkötésűek és 1989 utániak. Korábban nem lehetett arról a szerzőről se hallani, se olvasni. Egy-két könyvét én vettem meg anyámnak. Örömet akartam neki szerezni. Eszembe sem jutott, hogy beléjük olvassak. Eleinte, mert volt bőven más olvasnivalóm, később már azért, mert tudtam, mi van bennük, és viszolyogtam a tartalmuktól. Anyám halála után, mikor ki kellett üríteni a lakást, ezeket is átvittem magamhoz. Évek múltán egypár hasonló termékkel együtt kivittem őket a szelektív hulladékgyűjtőhöz, és megszabadultam tőlük.

Nálunk is, mint annyi más családban, egyértelmű volt, hogy a magyar legfelső foka az erdélyi. Az erdélyi legfelső foka pedig a székely. Ezek a mondatok sohasem hangzotak el, mégis benne voltak a levegőben. Miután Észak-Erdélyt visszacsatolták, a nagybátyám autós kirándulásra vitte anyámat egy piros DKW-vel. Anyám útinaplót írt.

Fiatalkorában irodalommal szeretett volna foglalkozni. Nem íróként, ahhoz túl szerény volt, de mindenképpen a versek, regények társaságában képzelte el az életét. Irodalomtanárként például. Azért nem mehetett bölcsészkarra, mert a nagymamám nem engedte. Vegyész-mérnök lett, és a kémiában is talált szeretnivalót. Egy kutatóintézetben dolgozott. Orvostudományi, pontosabban élettani témákkal foglalkoztak. Az útinaplójában, a leveleiben nem kellett keresgélni az érzelmek után. Hetedikes koromban azzal tisztelt meg az iskolám, hogy én mondhattam a búcsúbeszédet a távozó nyolcadikosoknak. Ami azt jelentette, hogy nekem kellett megírnom. Nem okozott nehézséget az írás. A betűimet találták csúnyának, de mondatokat kitalálni és összerakni, az mindig elég jól ment. Volt annyi eszem, hogy megmutattam a kész szöveget anyámnak. Azt mondta, hogy ügyes vagyok, de mégsem jó, amit írtam, mert nincs benne szív. Érdekes, a kritikát nem vettem a szívemre, és elfogadtam a segítségét. Tudtam, hogy képtelen lennék másmilyen szöveget létrehozni. Kezdetől szívtelen szerző voltam, és az is maradtam, de így utólag annyit a tizenhárom éves szöveggyártó javára írhatok, hogy nem hazudott. Ugyanis szeretetteljes kötelék egyetlen távozó nyolcadikoshoz sem fűzte. Nem volt tehát oka érzelmes búcsúra. Nem emlékszem a Városmajor utcai általános iskola 1973-ban ballagó diákjaira. Csak az egyikükre, aki rám szállt, heteken át csúfolt és fenyegetett. Arra az egyre emlékszem. Német neve volt. Na szóval ebben a témában őszinte és melegszívű nem lehettem egyszerre. Anyám besegített. Neki pedig Reményik Sándor volt a segítségére, hozzá fordult érzelemteljes szavakért. „Mi mindig búcsúzunk.” Reményik erdélyi költő volt. Az iskolaudvaron álltam a felsorakozott osztályok, valamint a tantestület meg a hozzátartozók előtt, és tisztán, jól érthetően olvastam a papíromról. Annyi szív volt abban a beszédben, hogy higgadt előadásmódom épp hogy egyensúlyban tartotta.

Reményiket nem tanították az iskolában, de a beszéd után senki sem vont kérdőre, hogy én miért idézgetem.

Már nincs meg az a cseresznyefa, amit viszont kétségtelenül szerettem az iskolaudvar Temes utcai oldalán. Nagyon öreg fa volt, sok sebbel a kérgén. A sebek aranyszínű nedvet eregettek, ami, ha nem bolygatták, megszilárdult. Borostyáncsepek. Ha tudtam, hasítottam magamnak belőlük. Lehet, hogy így lett újra és újra sebes a kéreg. Emlékszem a fa fehér virágaira és hamar érő gyümölcsére. 1944–45 telén már ott állt, felnőtt volt az a fa. Nem tudom, mikor tűnt el az udvarról. Természetes halál lett az osztályrésze?

Vagy nem várták meg, míg kiszárad, és kivágták? Ha élne, se biztos, hogy utat találnék hozzá az udvarra, hogy átkaroljam, és kérjem, segítsen. Segítsen abban, hogy lássam, ami itt történt körülötte, a megértésben segítsen.

Budapest ostromának utolsó heteiben az iskola kórházként működött. Katonai kórházként. Az épület felújítása előtt, kisiskolás koromban még valami fekete olajszárma-zék borította a padlót. A padok lába mélyen belenyomódott ebbe a puha matériába. Ha elestünk, alig ütöttük meg magunkat, de a ruhánkon koromszerű folt maradt. Amikor sebesültek és halottak feküdtek ugyanazokban a termekben, akkor is ugyanaz az olajpadló volt ott...?

Az erdélyi erődtemplomot idéző épület nem óvta meg az erdélyi sebészt, és nem óvta meg őt az erdélyi templom. Amikor a fa virágba borult, Róth Marcell és a többi ember a városmajori földben feküdt.

Aki a nyilasokat a kórháza ellen vezette, egy kelet-magyarországi településen, Nyír-bátorban született, de egy erdélyi városból, Kézdivásárhelyről érkezett Budapestre. Kun Andrásnak hívták.

Egyetlen nagymamám betegeskedett, és hamar meghalt, kilencéves koromban. Anyámnak dolgoznia kellett, úgyhogy minden évben gondot okozott, mi legyen velem nyáron, a majdnem három hónap hosszúságú vakáció alatt. Mivel szinte csak ő volt nekem, nehezen bírtam ki nélküle. Kínlódtam a Velencei-tónál a gyerektáborban és Csupakon, a gyerekeket bérben nyaraltató idős házaspár nyaralójában. Még a nappali táborok tűntek a legjobb megoldásnak. Jártam angol nyelvi táborba és a kerület ifjúsági táborába.

Lejtős telekre emlékszem, ahol sok csoportra osztva töltöttük a napokat. Az ebédel-osztáshoz gyűltünk össze a tábor *kantinj*ánál. Úgy rémlik, akkor találkoztam ezzel a szóval. Vastag, de repedezett, csorba tányérokat és ugyancsak vastag alumínium evő-eszközöket idéz föl bennem.

A felügyelő tanárok napközben keveset foglalkoztak velünk. Eltölteni valahogy a napot, megúszni, ők is csak azt akarhatták. Mi pedig eloszlottunk, szétszóródtunk a fás, bokros tájon. Voltak *körletek*, egy-egy ilyen telekrész lett a csoporté a turnus idejére. *Turnus*, ez a szó is akkor ragadt meg bennem, és most ráismerek, amikor a kivégzésekről olvasok: a nyilasok sokszor turnusnak nevezték a fogolytömegeből lelőni vitt kisebb csoportokat.

A bokrok aljára emlékszem, ahová behúzódtunk, a kipucolt búvóhelyekre. Elsimított föld, kirakosgatott fehér kövek. Egy fiú méheket fogdosott össze, és megölte őket. Veszedelmesnek hangzik, de nem az, megvolt rá a módszere. Egy üres gyufásdoboz kellett hozzá. Kihúzta a fiókot, körülbelül a feléig vagy kicsivel tovább. A dobozt a hüvelyk- és a középső ujjá közé fogta, míg a mutatóujja, mint egy fegyver ravaszán, a fiókon várt. Ha egy méh virágra szállt, a fiú megvárta, míg belefeledkezik a virágpor szedegetésébe, és akkor ráközelített a nyitott fiókkal. Ha a méh nem röppent el, egyszerűen rátolta a fiókot, és megvolt. Ott döngött a *gyufaskatulyában*. A skatulyát akkor még fából készítették, nem papírból. Vékony falemezekből. És színes kép, címke volt rájuk ragasztva, valamelyik nagy állami vállalat reklámjával vagy magának az államnak a lakosság-hoz intézett intelmével. A címkét le lehetett áztatni, gyűjthettük, akár a bélyeget. A kivégzés úgy zajlott, hogy a fiú lassan elkezdte kitolni a fiókot, hajszálnyira, azután résznyire. A méh észrevette a nyílást, azt hitte, kiszabadulhat, és odahúzódott. A fiú még kijjebb tolt a fiókot, annyira, hogy a fej kiférjen, de épp csak annyira, tor, potroh odabenn maradjon. Aztán már csak vissza kellett tolnia a fiókot, aminek széle a doboz

pereméhez szorította a vékony nyakat, és továbbhaladva elszakította: megtörtént a lefejezés. Csönd lett a skatulyában. A fiú egy másik dobozban gyűjtötte a leszedett fejeket. A testeket, gondolom, egyszerűen elhajította. Figyeltem a végtelen hosszú meleg napokon. Mesélt is. Legtöbbször arról, miket csináltak *a háborúban*. Például hogy nőkbe botokat dugtak. „Először jó volt nekik, élvezték”, mondta, „na de aztán, ahogy följebb nyomták beléjük, már sikítottak, hiába, nem volt kegyelem.” Miközben a nyilasházban történekekről olvasok, eszembe jut az a fiú. Természetesen lehet, hogy maga találta ki a feldugásokat, de inkább úgy gondolom, hogy apja, nagypapja, nagybátyja mesélhetett neki a szép időkről. A nagyszámú helyi nyilas közül nem mindegyiket fogták el, és akiket elfogtak, azokat sem mind ítélték el, az ítéleteknek pedig csak kis részük volt halálos. Azok közül is többet börtönbüntetésre változtattak később.

Ez a nyelv nem az enyém. A gyilkosok nyelvén beszélek a gyilkosokról. A frissen megásott sírokat, a sebesre vert testeket nem láthatom, de a szavak ki-be járnak bennem. Mindegyik mocsoktól ragad, hazugságtól bűzlik. Kárpótol-e ezért, hogy a hosszú nyári napokon tömegesen leöldösött méhek és az ugyancsak hosszú téli esteken gumibotokkal döfködött méhek közötti kapcsolat éppen magyarul teremődik meg?

A magyar szavak... Egy ellenállót, B. É.-t a Várban *köpülték* valami fadarabbal, lehet, mert nem volt kéznél gumibot, de valószínűbbnek tartom, hogy a *príbékeknek* külön élvezetet okozott a felület egyenetlensége. A szálkák. Pribék – ez is micsoda szó! Tiszta középkor. Pedig használták, 1944–45-ben igen gyakran. Hasonló rétegekből bukkant a felszínre, mint a nyilas hirdetőmútyeken baljósan sötétlő *felkoncol*.

Lazán kimondom, leírom, hogy *használták*, mármint az akkor élt emberek bizonyos szavakat, pedig könnyen lehet, hogy fordítva történt, azok a bizonyos szavak használták az embereket.

Akik hagyták, hogy használják őket, azokat.

Akik még élvezték is, hogy használva vannak. Ahogy birtokba veszi őket a nyelv.

Nem kellett volna nekem több, csak egyetlenegy könyv, amelyben kellő részletességgel és pontossággal le van írva, mi történt itt. Azt átolvasva csupán saját emlékeimet kellett volna felidézniem, hagynom, hogy a két világ közti határok elmosódjanak, és lejegyezniem, miképp zajlik ez a folyamat – de nem találtam ilyen könyvet. Csak könyvek voltak, cikkek, szembetűnő hiányokkal, pontatlanságokkal, ellentmondásokkal, ám szinte mindig felbukkantak bennük olyan nyomok, amelyek vezettek valahová, tovább. Kiderült, hogy a levéltárakban léteznek a nyilasok működéséről szóló dokumentumok, csak hogy olyan helyekre nem juthat be akárki, vagy ha bejut is, nem kaphat kézbe akármilyen anyagot. Ajánlást kellett szerezniem, eltartott egy darabig, mire a régi papírok közé engedtek.

Nincsenek zsidóálmaim, írtam hónapokkal ezelőtt. Már vannak. Még nem vernek, nem vetkőztetnek – lehet, hogy lesz olyan is –, csak kereső, kutató, tévelygő alakként keveredem a szereplők közé.

Nem fabrikálok rosszálom-űzőt.

Nappali életemben várok az engedélyekre, hogy kutatóként betekinthessek a levéltárakban őrzött dokumentumokba. Egy délután elsétálok, hogy megkeressem és lefényképezem a nyilasok hatalomátvételének egyik fontos helyszínét, a „főhadiszállást”, a „titkos fegyverraktárat”. A címe: II. kerület, Pasaréti út 10. Olvastam, hogy a németek már jóval 1944. október 15-e előtt több helyszínen fegyvereket halmoztak fel a nyilasok

száma. Bár ezen kívül más konkrét helyszíneket nem neveztek meg. Ami biztos: a nyilasok tudtak a Pasaréti út 10.-ben rejlő kincsekről, számon tartották, akár kisgyerekek a szülei által becsomagolt és eldugott karácsonyi ajándékokat, és illegálisuk hónapjai alatt sóváran várták a pillanatot, amikor odasiethetnek, és kicsomagolhatják a Birodalom játékszerait.

A 10-es szám a Pasaréti út elején található, közel a Szilágyi Erzsébet (korábban Malinovszkij, még korábban Olasz) fasorhoz. Egy kissé elhanyagolt kertben álló, lerobbant villa, amelyen mégiscsak látszik, hogy ha rendbe tennék, legalábbis figyelemre méltó lenne, nemcsak történelmi szerepe, hanem építészeti értékei miatt is. A terméskő kerítésoszlopok díszének egy része hiányzik vagy sérült, de egyértelmű, hogy ezek tekintettek le a magasból a boldog izgalommal ideseregglő, történelmi szerepükbe épp belebújó nyilasokra meg a ház rejtekéből, a világra ásitó garázból napvilágra hozott fegyverekre.

Még aznap és véletlenül, más házak adatai után kutatva, rájövök, hogy a villát Árkay Aladár tervezte. Valóban, hasonlít a városmajori kistemplomhoz.

Árkay Aladár házai a történelem díszletei: ő tervezte azt a Városmajor utcai házat, amelyben 1906-ban a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakult, a Budai Vigadót (apósával, Kallina Mórral közösen), amelyben 1937-ben hét korábbi párt egyesülése által létrejött a Magyar Nemzeti Szocialista Párt, családi villája hangulatos háttérként emelkedett az Alma utcai szeretetotthon és a Bíró Dániel-kórház fölé, a (fiával, Bertalannal közösen tervezett) városmajori templomban prédikált és esketett rendszeresen Kun páter, és ott rendezkedett be harcosaival Vannay László, valamint ő tervezte a Babochay-villát is, a Hősök tere–Andrássy út sarkán álló épületet, amelyben Jugoszlávia nagykövetsége működött – ott kapott menedéket 1956 novemberében Nagy Imre miniszterelnök.

Az Árkay-féle villával kapcsolatos másik meglepetés már ott, a Pasaréti úton elér, nyomban azután, hogy elindulok hazafelé. A szomszéd, 8-as számú, nemrég felújított épületen emléktábla jelzi, hogy Jávor Pálé volt. Egy ideje tisztában voltam vele, hogy előzőleg a Kék Golyó utca elején éltek a feleségével és a felesége gyerekeivel, és onnan költöztek át Pasarétre – csak az utca és a házsám hiányzott. Tudtam azt is, hogy a jobboldali lapokban leleplező cikkek jelentek meg róla, kiket lát vendégül otthonában, kiket szerepeltet házi előadóesteken: olyanokat, mint Heltai Jenő és Reinitz Béla... Látom, nem került túl sok fáradságukba, hogy kifigyeljék őt. Milyen védtelen volt ez a szegény színész! És hogyan bújhatott volna el 1944 márciusában, amikor a Gestapo kereste?

Éldegélünk, egy-egy óvatlan pillanatra szabadnak érezzük magunkat, azt hisszük, megválaszthatjuk, kikre figyelünk oda és kiknek adunk a szavára, kiket szeretünk, miközben a közvetlen közelből figyel halálos ellenségünk, a szomszédunk.

Kun páter szintén szomszéd volt. Másképp képzeltem, viharlovasként, nomádként ide-, majd tovarobogva. Ezzel szemben a helyzet az, hogy tanyát vert itt, ugyanabban a háztömbben, ahol gyerekkoromban laktam. Ez a tömb téglalap alakú, melynek a mi házunk, a Maros utca 40., az egyik sarkában áll, míg a belőle kiinduló átló másik végén a Városmajor utca 33-at találjuk, a Kunékét.

Ma másképp cseng a *háztömb* szó, mint a hatvanas-hetvenes években. A diktatúrák korában a háztömb szervezeti, lakosság-ellenőrzési egység volt. Mikor útlevélért folyamodtunk, meg kellett jelennünk a háztömb egyik magánlakásában, egy bácsinál, akit mi nem ismertünk, ám aki minket bizonyára ismert, folyamatosan szemmel tartott, és

ha súlyosan társadalomellenes megnyilvánulásokat nem írt a terhünkre, hozzájárulását adta kérelmünkhöz. Azok voltak a szép idők, midőn az emberek még figyeltek egymásra, mondhatnák a „közösségben gondolkodók” – de az a gyanúm, hogy ha háztömbmegbízott ma nincs is, figyelve azért van ránk.

1944 augusztusában tűntek fel itt a Kunok. Mert bizony András páter nem magában jött a Hegyvidékre: a kiutalást ő intézte, de a szülei nevére szól. Id. Kun Károly és Vasas Mária a harmincas évek végén települt Nyírbátorból Budapestre. A páter apja a Nyugati pályaudvar közelében, a Váci út 16.-ban szolgált házmesterként, míg a házat bombatalálat nem érte. A bomba alig tévesztett célt. Az épület kétudvaros bérpalota, a házmesterlakás a második, szűkebb udvar aljában húzódott meg.

Addigra sok ezer zsidólakást szabadítottak fel keresztény magyar emberek – *a rászoruló* – számára. 1944 júniusában ment ugyanis végbe a budapesti zsidóság csillagos házakba költöztetése. Kun szülei hatmegállónyival költöztek idebb a 6-os villamos vonalán. Elég jelentős fejlemény lehetett számukra a házmesterlakásért cserébe kapott három szoba összkomfortos lakás, na meg a berendezés, amit a kiköltöztetett zsidó származású lakóknak hátra kellett hagyniuk, és amit ők, „a magyarok” vehettek használatba! Kun Andrásra általában nagy hatással voltak a szőnyegek, egyik gyűjtő hatású publicisztikájába is beleszötte őket: „*amikor betörnek az ő vastag szőnyegekkel borított szobáikba*”¹ – ti. a nép fiai a zsidók, a polgárok otthonába.

Tanáraimról azt írtam, nem beszéltek az itt történekről, és ez így is volt, de közben eszembe jutott egy bajszos férfi tanár fejtegetése: ha nem vigyázunk, jönnek mások, agilisabbak, és kiszorítanak minket a kerületből. Mintha Budának ez a nemes része egyúttal az ország legkitüntetettebb helye volna, afféle *enyém a vár, tiéd a lekvár* játék örökös terepe, cél, ahová minden ambiciózus magyar törekszik, és ahonnan mi akármikor kiszorulhatunk. (Friss adatok igazolni látszanak a feltevést: a XII. kerület vezeti az országos listát a jövedelmek tekintetében és az általános iskolák teljesítményét illetően is.)

Kun András páter '44-re már letért a minorita szerzetesek útjáról, lelki vezetőként nem annyira rendbéli előjáróit és nem a katolikus egyház vezetőit tisztelte, inkább Adolf Hitlert, Benito Mussolinót és Szálasi Ferencet, de talán még ekkor sem dőlt el végérvényesen, hogy a gonoszsnak azzá a teatrális karakterévé kell válnia, amivé vált. 33 évesen – a „krisztusi korban” – valami már lezárult benne, és azon volt, hogy új irányba induljon el. Szüleinek kibombázása, mégpedig az ellenség, a gonoszok, az angolszászok által, akiket András páter a magyarok tömegeihez hasonlóan és melleleg megalapozatlanul a zsidók eszközeinek tartott, és hogy azután az igazságos nemzettől jóvátételként pompás lakást kaptak, igazolta addigi zsidóellenességét, forradalmi hevéletét és tettvágyát. De hogy azzá váljon, amivé vált, még találkoznia kellett a XII. kerületi nyilasokkal.

A Magyar Nemzeti Szocialista Párt 1937-ben, hét kisebb párt egyesülése által jött létre. A XII. kerületi MNSZP a Győri úton tartott fenn irodát, az 1-es számú házban. „*A jelentkező tagok óriási lelkesedéssel állottak a megalakult Párt zászlaja alá – idézték fel később a kezdeti időket a pártlapban. – Pénzzel és bútordarabok adományozásával egykettőre lehetővé tették a XII. ker. szervezet helyiségében a rendszeres munka megkezdését. Napról napra emelkedett a tagok száma, volt idő, amikor a felvételre jelentkezők sorban álltak ügyük elintézésé végett.*”²

Mindez nagyrészt egy kerek arcú, ősz hajjú és bajszú, szürke szemű férfinak, Gál Csabának köszönhető. 1892-ben született. Családja állítólag a Székelyföldről került

Pomázra. Apja korán meghalt, a család szűkös körülmények között tengődött. A Műegyetem esti tagozatán szerzett gépészmérnöki oklevelet, közben csatornatisztításból, éjjeliorkodésból tartotta fenn magát. Végigharcolta az első világháborút, háromszor sebesült meg, 1918-ban főhadnagyként szerelt le. Kis és nagy ezüst vitézségi érmet kapott, felvették a vitézi rendbe, ám gépészmérnök végzettségével három évig volt munkanélküli. 1926-ban került a BSZKRT állományába, ahol eleinte lakatosként dolgozott, majd a mérnöki karba emelték, és műszaki tanácsos lett. 1930-ban a kormányzó Signum Laudis kitüntetésben részesítette. A Meskó Zoltán által alapított Nemzeti Szocialista Földmunkás és Munkás Pártba „a kezdetekkor”, tehát valamikor a harmincas évek elején lépett be, hogy aztán majd a szervezet tagjaként, az összeolvadás által kerüljön 1937-ben az MNSZP-be. A Meskó-féle párt a nemzetiszocializmus meghatározó műhelye volt: ők használták először nyilaskeresztet jelvényül. Maga Meskó Zoltán idővel kimaradt a nyilas mozgalomból, és helytelenítette a német megszállást. Egykori követői közül a Gálhoz hasonló kérlelhetetlen radikálisok Szálasihoz csapódtak.

Gált annak ellenére nevezték ki a XII. kerület pártvezetőjévé, hogy ő maga a XI.-ben lakott. De tudni kell, hogy 1938-ban kerületünk még meg sem született, csupán viselő volt vele a székesfőváros: egy 1930-as törvény rendelkezett arról, hogy – más, Budapest közigazgatását érintő változtatások mellett – a nagyra duzzadt I. kerületből egy-egy részt kihasítva, különféle városmelléki övezeteket hozzájuk csapva megalakul a XI. és a XII. kerület. Mivel az új kerületek működéséhez szükséges infrastruktúrát még meg is kellett építeni, az új közigazgatási egységek csak fokozatosan kezdhettek működni. Legkésőbb éppen a XII., 1940-ben, amikor elkészült az előjáróság épülete a Böszörményi úton. Amikor Gál Csaba hozzászólott a XII. kerületi szervezőmunkához, még az „anyakerületnek”, az I.-nek sem volt irodája, sőt, állandó gyülekezőhelye sem. Tehát nem létezett olyan közös szervezési bázis, amit meg kellett vagy lehetett volna osztani az újonnan formálódó csoportok között.

Gál Csaba mutatójára úgy köröz a várostérkép fölött, mint egy hadvezér: hova telepítse a bázisát? Nem akar túlságosan eltávolodni az anyakerülettől és Buda szívéitől, vagyis a Vártól, ugyanakkor ha nem is szándékozik az új kerületközpont, a Böszörményi úti előjáróság közvetlen szomszédságába vonulni, azért óvatosan afelé is közelít: a Győri út az I. kerület határát jelentő Krisztina körút és a Böszörményi út között húzódik, pár perc sétával mindkettő elérhető onnan. A ház, amelyben az első kerületvezető helyiséget bérel, a történelmi Krisztinaváros területén áll, ám a Déli vasút fölé magasodik, elérhetően a vasutasok és a vasutat kiszolgáló műhelyek dolgozói számára. Az Alkotás utca (akkor Gömbös Gyula út), a Csörsz utca és a vasút közti háromszög nem tipikusan XII. kerületi rész, szép számmal állnak ezen a területen olyan bércaszárnyák, amelyek kevésbé elegáns pesti kerületekbe illenének inkább. A közelben sok kisebb-nagyobb üzem működik. A legjelentősebb ezek közül a nevezetes Süss-gyár, akkorra már Magyar Optikai Művek, melynek munkásai közül sokan itt élnek. A kerületvezető számíthat rá, hogy a közeli egészségügyi intézmények alacsony beosztású, elégedetlen alkalmazottai előbb-utóbb szintén megtalálják az utat a párthelyiséghez. Abban ugyancsak bízhat, hogy a jól szituált XII. kerületi lakosok közül azok, akik rokonszenveznek a hungarista eszmével, nem fogják sajnálni a fáradságot, és a hegyvidék távolabb eső részeiből is elzarándokolnak a Győri útra.

„Feladatomból volt megszervezni a kerületet taglétszám és ideológiai szempontból. Ez igen nehéz dolognak látszott, lévén egész új kerület, ahol 1-2 tag volt összesen és párthelyiség sem volt. Kinevezésem után azonnal párthelyiséget béreltem a Győri út 1. sz. alatt, és hozzáfogtam a tagtoborzáshoz. Ez olyan sikeres volt, hogy 3 hónap alatt 1500 tagot tudtam beszervezni.”³

(1944 májusában a tagok száma kevesebb, mint a fele ennek. A csökkenés számos okkal magyarázható, melyek közül szerintem az a legjelentősebb, hogy a hatalom megragadására készülő párt csak a valóban hadra fogható, elkötelezett tagokat tűrte meg sorai között. Például tagkönyvcserével szűrték az állományt, ahogyan nem sokkal utánuk a kommunisták.)

Arról, hogy a területen már Gál színre lépése előtt is tevékenykednek nyilasok, a kor sajtója tudósít. A *Népszavában* arról írnak, hogy „a Farkasréten köztudomású, hogy a horgos-nyilas propaganda központja a Metzger-féle major. Itt lakik Metzger Ágoston ny. fővárosi mezőőr három fiával, akik a majorban állandó nyilas összejöveteleket tartottak, sőt állítólag nyilas munkatábort rendeztek be. Amikor a Metzger-fiúk látták, hogy üzelmeiknek semmiféle következménye nincs, vérszemet kaptak, és a környékbeli mindenre kapható suhancokból szabadcsapatot szerveztek, amely egy idő óta állandóan nyugtalanítja ennek a vidéknek békés lakosságát és az üdülést kereső turistákat.”

Válaszul az *Összetartás*, a nyilas mozgalom hetilapja 1937. május 16-i számában tudatja, hogy Metzgerék valóban nyilasok, valóban tartanak náluk összejöveteleket, de zsidó kommunista turisták szoktak rájuk támadni, és olyankor, ha kell, hát megvédik magukat.

Vagyis már a kezdet kezdetén voltak „suhancaink” – később rendszeresen használt, jellemző, de a jelenséget szépen el is homályosító szó –, akik életmódszerűen verekedtek. Ők jelentették a biztos alapot. Gál Csaba egyetemet végzett, hadviselt, többszörösen kitüntetett férfiúként lehetőséget kínált arra, hogy más, hozzá hasonló tanult, „kvalitásos” urak és egyszerű emberek a társadalom gyors és alapos megváltoztatásának szándékával közös szervezetbe tömörüljenek. Székelyként, vagyis a lehető legmagasabb rendű, leghitelesebb magyarként ölelte keblére a környék svábjait és egyéb mindenféle népségét.

A kerület iparosainak és kereskedőinek egy része alig várta, hogy megszabaduljon a zsidó konkurenciától. Ilyen hirdetésekkel támogatták a párt lapját, és szereztek új kuncsaftokat az akkoriban hétről hétre gyarapodó olvasóközönségből:

Budaiak!
Férfikalapokat LENZ-nél
I. Krisztina krt. 83. (Bors-utca⁴ sarok)
10% engedmény a kirakati árból

Világhírű Somlói borok! Erdődy borpince I. Bors-utca 18.
telefon: 157-971
olvasóinknak kedvezmény

A verekedéshez szokott sváb legények és az indulatos prolik, kispolgárok a Gállal és néhány hozzá hasonló hadviselt, tisztí rangot viselő vezetővel együtt vettek részt az MNSZP akkoriban igen gyakori utcai demonstrációin. A legnagyobb szabású ezek közül az 1938. december 1-jei budapesti tüntetés volt,⁵ melyet a kormányzat hatalomátvételi kísérletként⁶ értékelt és bélyegzett meg – emiatt tiltották be az MNSZP-t, és csukták le Szálasit. Az utcai harcok során a városban jelentős károk keletkeztek, rengeteg tüntető és rendőr sérült meg. Akkor nem szemkilövésben kulminált a „magyar emberek” ellen forduló hatósági erőszak: egy nyilas belehalt sérülésébe. Egy másik, a XII. kerületi Rédli József utóbb szintén az akkor szerzett sebesülése folytán pusztult el. Népes családja és tagtársai legalábbis így tartották számon, és soha nem felejtették el.⁷ Hat hosszú év múltán a város porába hullajtott minden csepp vérükért vödörnyi másikat folyathattak ki.

A huszoneves Kun András a pártszervezet alapításának idején Olaszországban tanítatja a ferences rend. Bölcsészeti és teológiai tanulmányai közben megigézi a fasiszta állam lendületes működése. Az új rend érzéki hatását olvasmányok teljesítik ki – Mussolinin át Hitlerig is eljut, elolvassa a Mein Kampfot. Könnyen összeegyeztethetőnek bizonyul számára Szent Ferenc tanítása és a nemzetiszocialista eszme.

Ezenközben Budapest XII. kerületében befejezéséhez közeledik annak a templomnak az építése, amelyben Kun András néhány év múlva a hívek elé áll, és fiatal nyilas párokat ad össze. Árkay Bertalan⁸ és a mennyezet freskóit festő Aba Novák Vilmos, valamint legtöbb művészársuk ugyanabban a szellemben dolgozik, mint a fasiszta tömegekkel együtt haladó kortárs itáliai művészek.

Talán nincs is olyan műalkotás, amit hosszabban bámultam volna életemben, mint az ottaniakat, mivel engem abban a templomban kereszteltek, és oda jártam kisgyerekként. Ott voltam elsődöző, gyónni és áldozni oda jártam.

A játszótéren valaki megszólítja a lányomat, és nekiszegezi a kérdést, hogy zsidó-e, ő megdermed, nem bír megszólalni, a fiam kimondja, hogy *az*, erre koncentrációs táborba viszik őket, írtam nemrég. Álom volt, nem is az enyém, hanem a lányomé, mégis megütött, elég erősen ahhoz, hogy a Városmajor múltjának mélyére lökjön. És most már a világ összes dolgai aszerint érdekelnek, ahogyan ehhez a véres lapályhoz, az ebből sarjadt életekhez kapcsolódnak.

Pedig az álombeli helyszín, az a bizonyos játszótér nem is a környékbeliek egyike: volt feleségem a gyerekekkel együtt egy kis osztrák faluba költözött. Úgy hallok, az emberek ott nyugodtak és barátságosak. A játszótér is nyugodt és barátságos, így mesélik a gyerekek, látszólag semmi ok nincs rá, hogy rémálom helyszínévé váljon. Épp azért furcsa, hogy egy tízéves gyerek képzeletében a hinták között a koncentrációs tábor kapuja nyílik meg.

Most aztán, utóbb, azt is megtudtam, hogy 1945 előtt tényleg tábor üzemelt azon a helyen. A barakkokat lebontották, a talajt elsimították, idővel játszótérrel építettek oda. Hallhattak erről esetleg ott valamit a gyerekek, nem muszáj misztikus jelenséget látni abban az álomban. Németségük még nem igazán széleskörű, de bizonyos szavak átégetik a nyelvek közti szigetelést. Valamit innen kellett magukkal vinniük ahhoz, hogy ennyire érzékenyen érintse őket a csinos kis osztrák falu múltja. Valamit innen, Budapestről, a XII. kerületből.

Jegyzetek

1. ÁBTL V-119575.
2. ÁBTL A-965.
3. ÁBTL V-99307.
4. Ma Hajnóczy József utca.
5. Horthy novemberben vonult be Kassára, a nyilasok nem hagyhatták, hogy az a látszat lehetkezzék, minden a legjobb úton halad, idővel minden probléma nélkülük is megoldódik.
6. Az év tavaszán Hitler az osztrák nemzeti-szocialisták mozgolódásának eredményeképpen hajthatta végre az Anschlusst – a példa adott volt.
7. BFL XXV.1.a 866/1946.
8. Árkay Bertalan 1939-ben lép be a XII. kerületi nyilaskeresztes pártszervezetbe, és annak mindvégig tagja marad. OL P1351.